

СЛАВКО ГОРДИЋ

СУСПРЕТ ВЕКОВА И СВЕТОВА

Доиста је тешко рећи нешто тачније и лепше о нашој едицији од оног што смо 9. маја у Коларчевој задужбини чули од Матије Бећковића, Мира Вуксановића, Зорице Несторовић, Марка Недића и Јована Делића. Ту је, наравно, и ризик да хотимично или нехотично поновимо овом приликом и понеку тврдњу и информацију свима знану одраније, казану са ове катедре на некој од ранијих промоција. Стога ћу овим поводом, старим и новим, изрећи само неколико уводних, можда и свечарски интонираних напомена, пре него се окренем концизном, муњевитом портретисању неколико књига из последњег кола.

Каква је и налик чему наша едиција? Раније сам редовно помињао *Српску књижевност у сиво књига* Матице српске и Српске књижевне задруге. Сад подсећам и на драгоцену Задругину *Историју српског народа* у десет томова. Околности су се, дакако, током неколико деценија умногоме промениле – и набоље и нагоре. Набоље, јер су пале неке идеолошке забране. Нагоре, јер смо се обрели у новом времену чуда, кад се напоредо с бујањем расипништва тренира строгаћа, шкртост и неверица према највреднијим подухватима и резултатима у сфери духа.

Упркос знамом сиромаштву, отпорима и маловерности, па и извесном осипању првотне редакције, ево нас са десетим колом и стотом књигом. Све чешћи узвик *чудо* и *подвиг* и радује, и обавезује, и плаши. Ваља посао наставити, очувати дух, дах и замах подухвата, истрајати у борби за материјалну подршку, за читаоце, за компетентне и одговорне приређиваче, за већу чујност и видљивост у академској и широкој јавности.

Прилике су вишеструко тешке и неизвесне. У часу док ово бележим допиру до нас вести о новом упаду шиптарских бојовника

с дугим цевима и оклопним возилима у четири српске општине на северу Косова. Као да је свако наше време љуто и смутно! Али морамо даље, с вером у Бога и у своје снаге, и у подршку оних који нам верују.

На питање чиме заслужујемо поверење боље је да одговоре други – уместо нас, најдиректније кривих и заслужних за оно што је спорно и неспорно у овом послу. Ипак се одлучујемо на неколико подсећања, уз ризик да зазвуче као неумесна самохвала.

Наша је едиција јединствена по ширини којом евоцира и расветљава српски културни, књижевни и језички простор, образац и корпус. Јединствена по мирењу антологијског и књижевноисторијског критеријума, по суочавању негдашњих и данашњих мерила, по доследном неговању критичког полилога о привилегованим именима и насловима, по настојању да канон остане динамичан и отворен, по слуху за историјске, духовне, тематске, жанровске и стилске дозиве и одзиве на различитим, понекад и великим временским и просторним раздаљинама, најпосле и по уверењу да је реинтерпретација и ревалоризација наслеђа колико нужна толико и нужно промишљена, теоријско-методолошки утемељена, без, рецимо, херостратских и деникеновских прорицања и „открића”. Скерлић, Деретић и Палавестра немају последњу реч, али не могу ни остати без речи. Уз неколико десетина приређивача, понудило је читаоцу своје виђење и неколико стотина критичара и књижевних историчара, тако да наша колекција уз избор примарно књижевних штива представља и својеврсну антологију критике, што ће рећи и критику критике. Главни посао и у том погледу обављају приређивачи, који – што је такође лепа новина – нису само из Београда и Новог Сада него и из других културних средишта – Сомбора, Крагујевца, Ниша, Лесковца, Бањалуке, Никшића и Вуковара.

Да је нефикционална литература била и остала доминантан вид српске књижевности у последњим деценијама осамнаестог и првим деценијама деветнаестог века потврђују и дела Александра Пишчевића, Саве Текелије и Анке Обреновић, чијим фрагментарним објављивањем и целовитим интерпретацијама наша едиција углавном заокружује виђење једног важног сегмента нашег културног наслеђа. Приређивачи и тумачи, Марија Клеут и Радмила Гикић Петровић, с ваљаним истраживачким искуством у овом послу, нису жалиле труда да докуче и расветле истине о поменути ауторима и њиховој оставштини на начин колико близак тзв. обичном читаоцу толико и примерен највишим захтевима струке.

Недавно одржан скуп у Матици српској о српском културном простору подразумевао је и свест о двојној припадности појединих стваралаца. Као што сви знамо, Симеон Пишчевић и син му

Александар Пишчевић језиком својих аутобиографских сведочења припадају руској, а својим пореклом и, умногоме, тематиком својих исповести српској књижевности. (Да припадност може бити и тројна, илустроваћемо само примером нобеловца Јосифа Бродског, и руског, и јеврејског, и америчког аутора, стасалог у Петрограду два века пре боравка Александра Пишчевића на тамошњем војном училишту.) Ова узгредица само овлашно указује на „гранична” питања српског књижевног корпуса, која не мимоилази наша едиција.

Марија Клеут у своме темељном и прегледном предговору најпре (као и Миливој Ненин у критичком прилогу уврштеном у ову књигу) упоређује аутобиографије два Пишчевића, истичући како је у свету редак а у нас јединствен „случај да отац и син записују доживљаје из својих живота, те заједно читани текстови Сименона и Александра Пишчевића представљају судбине прве и друге генерације граничара исељених у Русију”. Држећи обојица до своје слике узорног руског официра, веома се разликују по свом односу према српском роду: док отац у посвети „Благонаклоном читаоцу” каже како је увек „желео свом народу да учини неко добро и да му буде од неке користи”, дотле син, по сопственом збору и твору „први из породице Пишчевић које се већ може назвати Русом”, показује према Србима изразито критичан, па и подсмешљив став. Иронија, али и аутоиронија, и иначе је упадљив стилски белег његовог занимљивог и духовитог казивања које, упркос оптерећености фактографијом, одаје, по налазу Марије Клеут, несумњив „литерарни дар, понајвише у описивању крајолика и обичаја”, и махом концизној а ефектној карактеризацији људи које је овај амбициозни официр сретао у рату и миру. Отуд из предговора, као и из пажљиво бираних одломака, сагледавамо како се, између осталог, Пишчевићев *Мој животи (1764–1805)* може читати „као поетска галерија портрета већег или мањег формата” и живописна сликовница оновременог руског друштва. Сам писац, приближавајући се крају аутобиографије и војне службе, као да „постаје све више свестан узалудности својих надања”, што се законито подудара са тематиком и тоналитетом наше *исџорјске џуџе* на раздаљини од Симеона Пишчевића до Милоша Црњанског.

Случај Саве Текелије, дакако, још је контроверзнији. Највећи наш просветни добротвор је истовремено и крупна фигура наше политичке и културне историје. Величина његове личности наводи Вељка Петровића да га стави „на исту раван” са Св. Петром Црногорским, Карађорђем, Доситејем и митрополитом Стратимировићем, али и да, на истој страници, нагласи како је овде реч

о „трагедији човека који је био испред свог времена до половине свога века, а после иза свога времена”. У предговору Марије Клеут, за који Ненин вели да је од најбољих које је он читао као рецензент ових књига, с поузданом обавештеношћу и отменом мирноћом предочен је лик, дело и деловање „задужбинара који се помиње по добру” и које је постао „и истовремено и у једном личност која је губитнички учествовала у јавном животу, у горућим питањима језика и правописа, те се по томе помиње по злу”. Из низа промишљених и одмерених увида о историографском, језичком и књижевном аспекту Текелијиног *Дневника* и *Описанија живоџа моџа* издвојићемо из предговора за ову прилику само оне о полиглосији (ауторовом коришћењу латинског, славеносерпског и народног језика у складу с наменом текста), о ауторовом фолклористичком доприносу – „скоро по нормама савремене етнографије” – нашем познавању веровања, обичаја и ношњи различитих друштвених слојева и националних средина, те најпосле и о неколико литерарно занимљивих епизода из живота овог „врло самосвесног, властољубивога и славољубивога човека”. Сваки налаз и суд Марије Клеут, као по правилу, укључује и дијалогски одзив ранијим критичким читањима Текелијиног дела, од којих су оно поменуто Петровићево и, новије, Форишковићево посебно третирано и привилеговано.

Трећи део ове књиге припао је Анки Обреновић, познатијој по кобном уделу у нашој историји неголи по списатељском раду. Из предговора и хронологије Радмиле Гикић Петровић и критичког прилога Стевана Радовановића (из 1981) провејава сумња у оригиналност и ауторство Анкиног преводилачког рада, која, срећом, не дотиче њен *Дневник*, писан 1836–1838, скоро двадесет година пре познатог дневника Милице Стојадиновић Српкиње, те се ова интимна исповест петнаестогодишње девојке, писана „у жижи великих ломова владавине Милоша Обреновића”, може видети као првенац у нашој женској дневничкој литератури. Кроз Анкин дневник, по речима приређивачице, „продефиловала је читава свита најзначајнијих људи”, па овај добро очуван спис поред литерарног има и несумњив историографски значај. Не раздвајајући ова два аспекта, могли бисмо рећи да стотинак страница које су у нашој едицији припале Анки и њеном „окружју” пружају драгоцено сведочанство о сусрету модерног, европског, и старовременског, полутурског света у Србији Јеврема и Милоша Обреновића. Успут речено, и књижевност и историографија као да данас дају предност приватном животу у прошлости над великом причом политичке историје.

А сад се, сходно подели наших улога, окрећем од осамнаестог и деветнаестог ка двадесетом и двадесет првом веку, чији су представници у десетом колу Радомир Константиновић, Милорад Павић и Новица Тадић, те из рубрике *йосебних књиџа* Аница Савић Ребац. Ови кратки осврти не могу бити ништа друго ни вредније до учтиви наговори на читање.

Константиновић, најпре. Противник свега одређеног и дореченог, рогушио се и на поетичке одреднице *експерименџа* и *авангардизма* којима је критика квалификовала његово стваралаштво. Приређивач Радивој Цветићанин из импозантног опуса бира за нашу књигу *Декарџову смрџ* и епистоларно-есејистички спис *Бекер џриџаџељ*, уважавајући ауторов став да су ова два остварења заправо „једна књига”. Из предговора и исцрпне хронологије дознајемо колико је вредно и оно што је овај пут изостављено – јер, макар по Оту Бихаљџу Мерину, „да су се књиге као што су *Филозофиџа џаланке* и *Биће и језик* родиле у великим језичким центрима, њихове резонанце би биле сличне онима које имају дела Бекета и Сартра”. И *Декарџову смрџ* (Нови Сад, 1996) овенчавају суперлативи – „критичке реакције готово јединствене у томе да је у питању изузетно, ремек-дело.” Из приврженички интонираног предговора сазнајемо колико су бројна и амбивалентна критичка читања и одређења двеју књига којима се у свом избору приклонио Цветићанин. Он се одлучује за одредницу Милана Влајчића *исџоведно-медиџаџивна џроза*, па каже: „Обе су то, и одвојене, и удвојене. У једној су отац, мајка и син (са Декартом, Паскалом, Монтењем и Исусом), у другој тај исти син и његова супруга (са Бекетом): ту смо, дакле! Ту – код једне ипак јединствене *йосџмодерне џородичне саџе*, која говори о тим људима и њиховим судбинама, уверењима и заблудама, о љубави и пријатељству, просто о искушењима живота, са гордом осећајношћу и недостижним мисаоним еланом, на начин који српска литература до тада није познавала – на начин танан и истовремено узвишен (на начин постмодерног класицизма, ако смемо рећи). Блиставе и складне, очаравајуће сензибилне и очаравајуће мудре у исти мах, заједно оне емитују непоколебљиву, незадрживу ведрину, ону што долази од надмоћи стварања, која окрепљује док трага за чудесним тајнама земље и неба.”

Писац планетарне репутације, Милорад Павић – тренутак је да се то посебно истакне – има управо у Новом Саду и Матици српској родно место својих значајних творевина и неизбрисив траг стваралачког присуства. Кад за годину-две наш град буде престоница европске културе, ваљало би и граду и свету ставити на знање да – уз Матицу српску, Српско народно позориште, Змаја,

Лазу Костића, Аницу Савић Ребац, Бошка Петровића, Александра Тишму и Миодрага Павловића – у културној легитимацији и биографији Новог Сада лепо и важно место припада и Милораду Павићу. Овде су објављени његови први стихови и последња његова књига, те неколико значајних књижевних и научних дела из његових најплоднијих година. Овде је штампана и његова докторска дисертација. Овде је био професор и декан Филозофског факултета. Кад под јесен свог живота, славни писац, превођен „око сто пута на разне језике”, бележи како заправо и нема биографију већ само библиографију, свакако у плетеници наслова које тад има на уму не изостају ни књиге објављене овде, у Матици српској – *Мемоари XVIII и XIX века* (1964), *Гвоздена завеса* (1973), *Језичко ђамћење и ђеснички облик* (1976), *Душе се кујају ђоследњи ђуји* (1982), *Изврнућа рукавица* (1989) и *Већтачки младеж* (2009) – као ни колекције *Изабраних дела*, којима је Матица суиздавач у два наврата (1985, 1988).

Овај пут писцу чија су дела беспримерни „празник маште” (Ален Боске) приступила је, у својству тумача и приређивача, млада и агилна Јелена Марићевић. Уз консултацију с великим именима науке (од Острогорског, Бека и Аверинцева до Милоша Ђурића и Радивоја Радића), написала је учен предговор с поетским насловом „Лет кроз пределе Павићеве Византије”. У закључку студије читамо како „спона са византијском културом означава почетак наше књижевности и континуитет који траје већ безмало десет векова”, а у њеном средишту увиде о Павићевом „барокном” стилу у светлу стила и жанрова византијске књижевности. Своје виђење приређивачица допуњује, на крају књиге, критичко-интерпретативним фрагментима Јована Делића, Јасмине Михајловић и Александра Јеркова, а самог аутора – по налазу неких страних критичара „првог писца 21. века” – представља *Хазарским речником*, као синегдохом његовог опуса, те скупином од осам песничких и петнаест приповедних штива, као и три кратка записа, од којих је први о Дунаву, „једној од четири рајске реке”, а друга два о самом писцу („Аутобиографија” и „Мој портрет у 21. веку”). Макар и тврдио да заправо нема биографију, Павић нам се овде и у пажљиво сачињеној хронологији указује као човек чији се животопис и без посебних онеобичавања чини необичним, чудесним. У младости је заволео два Јована – Јована Дамаскина и Јована Златоустог, био члан алпинистичке репрезентације Србије, 1960. постао члан Савеза комуниста Југославије, а 1990. именован за члана Крунског савета. Смемо ли рећи: необичан сусрет векова и светова!

Наизглед случајна, суштински је законита чињеница да *прва* књига Антологјске едиције *Десет векова српске књижевности*

представља književni rad Svetog Save a *stijosa* pesništvo Noviце Тадића (1949–2011). Реч и дело Светог Саве утемељују српску духовност, док песнички говор Тадићев оглашава, на врхунцу десакрализованог, обезбоженог света и времена, повратак чуду вере и радости вере. Тај повратак, дакако, има у песниковом животном и стваралачком случају напет лук изузетно драматичне путање – од демонске свевласти до плачем и молитвом извојеваног приступа у светлост наде и посвећења.

Не занемарујући унутарње, стриктно песничке аспекте стваралаштва, као што су питања жанра, технике, језичко-стилских одређења, па и неминовних поетичких сагласја и додира са разноликим književним наслеђем (у овом случају с големим распонем од старозаветних и новозаветних књига, преко културе усмености, до Настасијевића и Попе), приређивач Селимир Радуловић с разлогом инсистира управо на расветљавању поменуте духовне путање Новице Тадића „као укрштаја и преплитаја трију поетика – поетике *изобличења* и *ошварана* *према оностираном*, поетике *устиановљења* *ђаволеџ* и *демонскоџ светиа* и поетике *покајничкоџ* *призивања светиоџ* и *жудње за Вишњим*”.

Из неколико десетина песничких књига, укључујући и сабрана дела Тадићева, Радуловић је својим предговором и избором, колико сведеним толико и репрезентативним, излучио и предочио кључне поетичко-поетске особености и вредности опуса којим је песник „у савременом српском песништву запосео врх већи и видљивији неголи за живота, а мањи, дакако, од оног који ће му, колико сутра, заслужено припасти”.

На трагу приређивачевих осведочења налазимо за ову прилику изабране критичке интерпретације Тадићевог песничког света и песничког поступка из пера Радивоја Микића, Марка Паовице, Чарлса Симића и Бојана Јовановића.

У колекцији *посебних књиџа* Антологијске едиције „Десет векова српске књижевности” нашла је с ваљаним разлогом своје место и Аница Савић Ребац (1892–1953) – уз Исидору Секулић најумнија Српкиња новијих времена, класични филолог, писац огледа с темама из старогрчке и српске књижевности, која се, по речима Јована Деретића, „узгредно бавила и поезијом” и била је „један од ретких представника учене поезије у нас”.

Приређивач Саша Радојчић, и сам аутор с двоструком компетенцијом, књижевном и филозофском, у предговору – чији наслов „Аница Савић Ребац: мистицизам љубави” указује на методолошки добро нађену „тачку која осмишљава целину” једног изузетног животног и стваралачког случаја – језгровито и прецизно одређује тематику и висину есејистике и поезије о којој је реч, не устежући

се да доведе у питање и понеки ауторитативан суд доскорашње критике и науке. Приређивач, тако, не оспоравајући ауторкин статус „значајног мањег песника”, показује како су ипак неке од најпознатијих интерпретација и оцена њене поезије неутемељене и престроге. С друге стране, по Радојчићевом виђењу, филозофско-есејистички допринос Анице Савић Ребац нашој култури убедљиво оповргава својом вредношћу и актуелношћу уздржљивост, па и отпоре према њеном раду ондашњих научних првака и угледника.

Уз четрдесетак песама, ширину духа и културе наше ауторке посведочује у Радојчићевом избору и дванаест есеја, распоређених по проблемском критеријуму, од оних што тематизују дух хеленства и његово наслеђе до оних чији су јунаци писци светске књижевности и филозофије (Спиноза, Гете, Шели, Штефан Георге, Емил Верхарен и Томас Ман) и наши ствараоци (Његош, Милица Стојадиновић Српкиња, Лаза Костић и Јован Дучић), о којима она пише „са истом озбиљношћу и темељно као и о великим европским песницима и мислиоцима”.

Нашу представу о разноврсности и оригиналности дела Анице Савић Ребац употпуњују и изабрани критички прилози Миодрага Павловића, по којем је она „један јасно индивидуализован песнички профил” а „њено песништво несумњиво представља ширење хоризоната наше поезије”, и Наде Поповић Перишић, која сагледава како за Аницу Савић Ребац писати значи изазивати жељу и заговарати „љубав према знању, љубав као врхунску комуникацију са прошлошћу, са вечним константама културе”.

Од ових речи, опет наизглед случајних, као да нема погоднијих за опис и благослов минулог и предстојећег труда на нашој едицији.*

* Реч на промоцији Десетог кола Антологијске едиције *Десет векова српске књижевности* Издавачког центра Матице српске, у Матици српској, у Новом Саду, 30. маја 2019. године.